

ПРАВОСВІДОМОСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Галина Копельців-Левицька, викладач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОСВІДОМОСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

У статті автор розкриває проблематику формування правової ментальності, зосереджує увагу на складових компонентах правової ментальності. Аналізує різні наукові позиції щодо понять “правова ментальність”, “правосвідомість” та “правова культура”.

Постановка проблеми. Україна влилась у світові демократичні процеси, прагнучи зайняти гідне місце серед демократичних держав. Набутий як позитивний, так і негативний досвід підтверджує, що шлях від декларативного проголошення демократичних свобод до правової держави, здатної забезпечити їх дотримання, тривалий і складний.

Значну актуальність має вивчення правової ментальності для потреб сьогодення процесу розбудови Української правової держави та формування відповідної їй правової культури. Адже сьогоденню правосвідомість українців формує не тільки держава, яка нарешті у них є як незалежна і суверенна, і яка визначає характер сьогоденніх правовідносин в Україні відповідно до загальновизнаних міжнародних норм та принципів, а й історична ментальність народу.

Аналіз останніх досліджень. В останні роки зростає зацікавленість проблемами ментальності. Дослідження ментальності ми знаходимо у працях істориків (Л. Гумільов, П. Музиченко), соціологів (С. Соловійов), фахівців у галузі етнопсихології (А. Баронін,), філософів (А. Мордовцев, В. Малахов), правознавців (Р. Байніязов, Ю. Оборотов, О. Овчинников). Правову ментальність досліджують А. Білоус, С. Скурехін. Проблеми правової культури особливо хвилюють таких науковців: В. Копейчикова, Н. Оніщенко, В. Бачиніна, С. Сливку, О. Менюка. Вплив правосвідомості на ментальність досліджує Й. Васильович [4].

І все ж, незважаючи на значний науковий доробок, очевидною є недостатність дослідження зазначеної проблеми.

Мета статті – розкрити основні складові компоненти правової ментальності та показати їх взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Спочатку треба охарактеризувати, що ж таке “менталітет”. – Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТССУМ) подає таке тлумачення цього терміна: “Сукупний психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливо мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляються в культурі, м поведінці і т. ін.” [3, 518].

Наукове дослідження проблеми національної ментальності почалося у XVIII столітті. Так, Вільгельм фон Гумбольдт у праці “План порівняльної антропології” (1795 р.) стверджує, що “законодавець повинен вивчати свою націю, її дух і склад думок, якщо він бажає їй прогресивного розвитку”, скажімо, “з французами не можна поводитись педантично, а англієцями – відверто деспотичне” [7, 319]. Але за радянських часів цього терміна, як похідних від нього, у тлумачних словниках взагалі не було; Різні “розумування” щодо психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і ін. особливостей народів більшовицької імперії були “немодними” – небезпечними, оскільки це не вписувалося у “струнку” теорію “монолітного радянського народу” [1, 15].

Сьогодні поняття “менталітет”, “ментальність” активно використовується у всіх сферах: як у повсякденному житті, так і на професійному рівні, як у художній, так і в науковій літературі, з допомогою цієї категорії характеризують важковловимі особливості культури, підкреслюючи етнічну і соціальну обумовленість способу мислення, стереотипів поведінки, виділяють ті грані суспільного життя, які найчастіше важко пояснити раціонально.

Поняття “менталітет” ввійшло у теоретичний обіг у першій половині XX ст. при вивченні гли-

ПРАВОСВІДОМОСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

бинних шарів духовного життя суспільства. Його розробкою займалися представники історико-психологічного і культурно-антропологічного напрямів: Л. Февр, М. Блок. Під цією категорією розуміли такий собі “розумовий інструментарій “психологічне оснащення”, що дає можливість по-своєму сприймати і усвідомлювати своє природи та соціальне оточення і самих себе [2; 16].

Менталітет найширше використовується і активно вивчається в етнографії, етнопсихології історії, антропології, соціології. Ця категорія дає можливість аналізувати психічний стан людей у соціальному, історичному, політичному і етнічному контексті. За визначенням Л. Гумільова, під ментальністю слід розуміти особливості психічного складу і світогляду людей, що входять у ту або іншу етнічну цілісність. Вона з’являється у вигляді ієрархій ідей, поглядів, уявлень про світ, оцінок, смаків, культурних канонів, способів висловлення думки та є істотною частиною етнічної традиції [6]. Менталітет формується у ході тривалого історичного розвитку під впливом природно-кліматичних і геополітичних умов. Він визначає національний характер, національну модель соціальної поведінки. Менталітет, з одного боку, є результатом культури і традицій етносу, а, з іншого, глибинним джерелом розвитку останніх.

Менталітет є складною ієрархічною системою, яка визначає загальну спрямованість, мотиви життєдіяльності людей у суспільстві. Залежно від галузі знань, у якій використовують категорію, менталітет отримує різне наповнення, звучання. Так, поряд з етнічним менталітетом, виділяють політичний, правовий, економічний і, навіть, аграрний. Крім того, ментальні характеристики застосовують до різних соціальних груп. Особливості світосприйняття, емоцій реакцій, стереотипів мислення і поведінки існують у таких професійних групах, як військовослужбовці, моряки, лікарі, шахтарі, студенти тощо. Умови життєдіяльності названих груп настільки специфічні, що накладають відбиток на менталітет їх представників. Тут можна виділити визначальні і похідні категорії. Етнічний менталітет, як найбільш стале утворення, безумовно, домінуватиме над менталітетом соціальних спільнот, що виділяються за професійними ознаками. Необхідно спочатку визначити зміст поняття “правовий менталітет”.

Правовий менталітет нерозривно пов’язаний із загальною ментальністю, принципами її формування та існування. Виділення правового менталітету має практичну цінність для найглибшого проникнення у правову сферу духовного світу індивіда, народу, нації.

Теорія правового менталітету сьогодні тільки

починає формуватися. До вказаного поняття часто звертаються при вивченні правової культури, правосвідомості, правового мислення. У зв’язку з цим необхідно виділити праці Р. Байніязова, П. Музиченко, Ю. Оборотова, О. Овчинникова. Наприклад, Ю. Оборотов визначає правовий менталітет як глибинний рівень правосвідомості народу і окремої особистості, що включає свідоме та неусвідомлене сприйняття права [11]. О. Овчинников – історично сформовану матрицю типізації юридично значимої поведінки і правових оцінок, що визначають правове мислення [12]. Спробу комплексного підходу до категорії “правовий менталітет” здійснили А. Мордовцев і Ю. Горьковенко. На їх думку, під правовим менталітетом треба розуміти “систему “наскрізних” архетипів і уявлень, умінь, навичок та установок, етнокультурних спільнот, типах цивілізацій і соціальних груп мають власний зміст, по-різному поєднуються, але завжди лежать у основі сприйняття суб’єктом (суспільством або соціальною групою) національної правової системи, політичних інститутів, сутності і значення власних інтересів, прав та свобод і тому визначають поведінку (реакції) індивіда, соціальних та професійних груп, державних органів і посадових осіб” [14, 110].

Саме поняття “правосвідомість” свідчить про зв’язок права зі свідомістю: якщо право є об’єктивною реальністю, то правосвідомість – це суб’єктивна реакція людей на право, тобто право в тому вигляді, в якому воно існує у свідомості суспільства. На цьому наголошує П. Рабінович: “безпосереднім, найближчим джерелом правил поведінки, що встановлює держава, є свідомість осіб, які входять до складу її відповідних органів, тобто погляди, уявлення цих людей щодо цілей, змісту і форми таких правил. Тому така свідомість якраз і вважається юридичною, “правовою” свідомістю. Вона, безперечно, властива не тільки “авторам” юридичних норм, а й усім людям, які так чи інакше стикаються або можуть “контактувати” з об’єктивним юридичним правом” [13, 89 – 90]. В. Копейчиков наповнив поняття правосвідомості особливим, гуманістичним змістом: “Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявлення людей про право, його місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей” [8, 137]. Сучасні вчені М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома вважають, що правосвідомість, зазвичай не існує в “чистому” вигляді, вона взаємопов’язана з іншими видами і формами усвідомлення реальності й дійсності [9, 519]. Дослідження правової свідомості у соціології

ПРАВОСВІДОМОСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

дають змогу зробити висновок, що “правосвідомість складається під впливом ряду соціальних факторів: історичного досвіду суспільства, соціального оточення індивідів, власного соціального досвіду, окремих індивідів і груп. Вона співвідноситься з соціальною структурою суспільства і набуває різкого наповнення і форми залежно від соціального суб’єкта: суспільства в цілому, соціальних утворень, груп, верств, окремих індивідів” [15, 143].

Наведені думки розширюють обсяг такого поняття, як правосвідомість, і сприяють формуванню його узагальненого визначення. Правосвідомість – це специфічний вид (форма) суспільної свідомості, система поглядів, відчуттів, емоцій, уявлень, ідей, теорій і концепцій, які характеризують відношення людини, соціальних груп, суспільства в цілому до права як загальної міри свободи та рівності у суспільстві, що базується на принципах загальнолюдської моралі.

Другою складовою правового менталітету є правова культура. Можна погодитися з визначенням, що “правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стани свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності” [9, 243]. Правову культуру можна також визначити і виявом державно-правового досвіду конкретних соціальних спільностей та індивідів у матеріальних та духовних продуктах життєдіяльності, у навичках та цінностях, що впливають на їх юридично значущу поведінку. Правова культура – це свого роду багатство, виражене у досягнутому рівні регуляторних якостей права, накопичених правових цінностей, юридичної техніки, тобто усього того, що стосується правового прогресу. Показником правового прогресу є високий рівень правової культури, що передбачає: правові знання; добровільність виконання вимог правових норм; престиж, авторитет юридичної науки; реальність прав та свобод громадян; участь громадян в управлінні державою; якість роботи правоохоронних органів; ефективність правового регулювання; належне правове виховання; стан законності в суспільстві.

Таким чином, правова культура особи – необхідна передумова і творче начало правового стану суспільства, його мета і складова частина. Наше суспільство повинно бути зацікавлене у правовій соціалізації молоді, у формуванні у молодого покоління демократичної правової свідомості й культури, законслухняності, які обмежують прояв крайнощів і радикалізму, роблять людину соціальною активною, спроможною до само-

розвитку та самореалізації [5, 122]. Правова культура молоді визначається, головним чином, такими факторами: правотворчими процесами, ефективністю правового регулювання; правовиховною діяльністю, станом загальної культури суспільства.

Яке ж співвідношення правової культури та правосвідомості? Правова культура охоплює правосвідомість у єдності з формами її прояву. Правову культуру слід поєднувати з оцінкою рівня знання та розуміння права, розвиненістю поглядів, уявлень, переконань, настроїв щодо права, законності, практичною поведінкою суб’єктів. Тобто правова культура – це єдність правових знань, оцінок і поведінки. Рівень правової культури залежить від рівня правосвідомості, ступеня прогресу правосвідомості.

Деякі функції правової культури та правосвідомості збігаються між собою і є тим єдиним засобом регулювання суспільних відносин.

Висновки. Отже, формування правової культури – складний та довготривалий процес, в якому мають значення і правові знання, і правовий досвід, і реальна практика юридичної діяльності, і, без сумніву, вся правова реальність. Правова культура не може бути самостійним елементом суспільного життя, складовою частиною загальної структури правосвідомості, не може функціонувати окремо від правосвідомості всього суспільства та індивідів. Крім цього, правова культура не може виступати джерелом правосвідомості. Ці дві категорії неподільні між собою, їх функціонування в суспільстві зумовлене взаємо впливом та взаємозалежністю. Тому недоцільно виокремлювати правову культуру із середовища правосвідомості і навпаки.

1. Алтухов В. Відзеркалення в українській мові ментальних особливостей українського народу // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 17 – 18 листопада 2007 р. – С. 14 – 23.

2. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории. Пер. с франц. Л.И. Фроловой. Ред и пред. А.Д. Люблинскои. – М.: Изд. Инostr. Лит., 1957. – 314 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.

4. Васюкович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу // Право України. – 1998. – № 6. – С.110 – 116.

5. Головченко С. Особливості формування

ВПЛИВ АКСІОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

- правової культури молоді // *Право України*. – 2004. – №10. – С. 120 – 123.
6. Гумилев Л.Н. *Этносфера: История людей и история природы*. – М., 1993. – С. 503.
7. Гумбольдт В. *Язык и философия культуры*. / перев. с нем. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
8. *Загальна теорія держави і права* / За ред. В.В.Копейчикова. – К.: Юрін-ком Інтер, 1998. – 320 с.
9. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. *Загальна теорія держави та права: Підручник*. – Львів: “Новий світ-2000”, 2003. – 584 с.
10. Менюк О. *Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура* // *Право України*. – 2001. – №4. – С. 21 – 23.
11. Оборотов Ю.Н. *Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории*. – Одесса, 2002. – С. 98.
12. Овчинников А.И. *Правовое мышление: теоретико-методологический анализ*. – Ростов-на-Дону, 2003.
13. Рабінович П.М. *Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник*. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
14. Скурухін С. *Правовий менталітет офіцерів Збройних Сил України* // *Право України*. – 2006. – №3. – С. 109 – 111.
15. *Соціологія права: Навч. посібник* / МОН України; Авт. кол.: О.М. Джужа, В.М. Вовк та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрін-ком Інтер, 2004. – 288 с.
16. Февр Л. *Бои за историю* / Стаття А. Гуревича – М.: Наука, 1991. – 629 с.

Людмила Задорожна, старший лаборант кафедри математики
та методики викладання математики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ВПЛИВ АКСІОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається роль ціннісних орієнтацій національної самосвідомості особистості, змальовується сутність аксіологічних принципів, які розвивають українську національну ідею, культуру, подаються основні аспекти поширення й впровадження у життя національних традицій українського народу.

Постановка проблеми. Процеси державотворення, націєтворення та побудови громадянського суспільства в нашій країні великою мірою залежать від стану національної самосвідомості як етнічних українців, так і представників національних меншин. Одним із найвагоміших факторів, які впливають на політичне і національне відродження України є, національна самосвідомість її громадян [1, 218]. Етносоціологічні та етнопсихологічні дослідження, проведені останніми роками, засвідчують значні зміни в етнічній самосвідомості націй, які проживають у різних регіонах України [2, 243]. Отже, проблема розвитку національної самосвідомості українського народу є невідкладною і дуже актуальною. Однією з особливостей розвитку сучасного вітчизняного філософського знання є активне застосування ціннісного підходу до реальності як способу пізнання і розуміння людського буття. Відбувається так звана аксіологічна переорієнтація у розв’язанні як традиційних, так і прин-

ципово нових проблем у вітчизняному філософському дискурсі. “Аксіологічна переорієнтація” сприяє рішучому висунуванню й освоєнню філософським мисленням ціннісної проблематики як спеціальної галузі філософського пізнання. Аксіологічний підхід постав як конструктивний, зокрема для розгляду багатьох вузлових питань сучасного українознавства, серед них – генези, становлення і утвердження національної самосвідомості українського народу. Позитивну роль ціннісних орієнтацій у досягненні високого рівня національної самосвідомості особистості неможливо ігнорувати. У зв’язку з цим і постає питання про конструктивну роль аксіологічних систем (сукупності норм, цінностей, переконань, ідеалів та ін.) у формуванні національної свідомості і самосвідомості. Окрім цього, аксіологічний рівень аналізу національної самосвідомості є важливою передумовою існування та розвитку української національної культури за часів глобалізації.